

Liberalizm ve Türk Liberalizmi Üzerine Notlar

Ömer Faruk KARAGÜZEL

Modernlik öncesi çağda yaşayanların güvenliklerini savunmak ve tehlikeye karşı savaşmak fikri çerçevesi içinde kullanmayı öğrendikleri tek silah, ne kadar güçsüz de olsa, kendi “yoğun sosyallikleri”, “insan ilişkilerinin karmaşık oyunu” idi. Lucien Febvre modern çağın eşliğindeki dünyayı “her zaman korku, her yerde korku” olarak betimliyordu. Modern çağın eşliğindeki bir dünyayı anlamak, modern dönem öncesi iktidar/bilgi sendromunun toplumsal kökenini anlamaktan geçiyor. Cemaat içi güvenliklerini “ben seni gözlüyorum, sen de beni gözlüyorsun” modeli ile sağlayan modern çağ öncesi Batı dünyası, en temelde bir iktidar ve devlet fikrine sığınmadan köy ve kasabalarda “frenkpledge” sistemlerini oluşturdu. Sistemin kademeli olarak yıpranması yeni “erdem okulları” fikrinin oluşmasına da temel hazırlamıştır.

Yaşam uğraşlarını sürdürülebilmek için bilginin ışığına gerek duyan, kendilerine uygun koşulları ve uygun rehberliği sağla-

yacak olan devletin bilgeliğini bekleyen, kendi kaynaklarıyla baş başa bırakılmış bireylerden oluşmuş görülüyordu o dönemler içerisindeki dünya. Ancak les philosophes’in baktığı dünya yeni bir dünyaydı. “Her zaman korku, her yerde korku” betimlemesi modern dünyanın eşliğinde kalan insanlığı yeniden sistemleştirecek bir akıl savaşımının da eşğine itti. Modern çağ öncesi insanın küçük ve istikrarlı, dolayısıyla sıkı sıkıya denetlenen dünyası, on altıncı yüzyılda büyük bir baskı altına girmiş ve bir sonraki yüzyılda geri dönülmesi olanaksız bir biçimde parçalanmıştır. İngiltere için baskının, 1950’de başlayan yarım yüzyıllık süre içinde başladığı saptaması yapılmıştır; “artan nüfusun şiddetlendirdiği kıtlık ve salgın hastalıkların, yoksulluk ve boşgezerliğin etkisi” o zaman hissedilmeye başladı. Toplam nüfusta ani bir artış olmuştu. Ancak nüfus patlaması bir yana, toprak mülkiyetinin yeniden düzenlenmesi ve tarım teknolojisinin verimliliğindeki bununla bağlantılı artış, geleneksel köy cemaatlerinin yeni

nüfusa iş ve yiyecek sağlanmasını engelledi. Artan sayıda erkek ve kadın ekonomik açıdan bir fazlalık ve bunun sonucu olarak toplumsal açıdan yurtsuz hale geldi. Tam da eski cemaatler ve korporasyonlar dünyası hastalığının nihai aşamasını yaşarken, insan örgütlenmesinin ilkeleri kardeşliğe, dostluğa, frendpledge sistemine ve karşılıklı yardıma övgü düzen Avrupa lonca kuramının bir anda çöküşü ilgi çekicidir.

Değişim isteğinin ve yeni dünya, devlet, iktidar beklentilerinin birbiriyle bağlantılı iki sonucu vardır. İlki, yoğun nüfus artışı ile frendpledge sistemine zarar vermeye başlayan ve köy cemaatlerinin ilişkilerine zarar veren “efendisiz insanlar”ın apansız belirişi ve sayısal olarak sürekli genişlemesiydi. Bu kimseler, mevcut toplumsal denetim yöntemlerinin ya da düzenlemelerinin erişemediği bir yerde durdukları (ya da daha doğrusu hareket ettikleri) için, geleneksel toplumsal düzen dayanaklarının öngördüğü tüm önlemler nezdinde tehlikeli bir topluluktu. “Efendisiz insanlar”

herhangi bir yere ait değildi, davranışlarından ötürü toplumsal sorumluluk taşıyacak bir üstleri ve geçimlerini sağlama karşılığında onlardan itaat talep edebilecek somut bir cemaatleri -köy, kasaba ya da bölge- yoktu. İkinci sonuç, "aylaklar"ın yerel cemaatlerin küçük ve esnek olmayan dünyasına ani akınıydı (bunlar da "efendisiz insanlar"dı, ancak yurtsuz, göçebe nüfus olarak tanımlanıyorlardı). "Aylaklar", geleneksel tanıdık kılma ve topluluğun bir parçası haline getirme yöntemiyle ehlileştirilemeyecek ve cemaatin yaşamına uyumlu kılınmayacak kadar kaygısız ve kalabalık bir topluluktu. Onlar, hiçbir uyarıda bulunmaksızın ortaya çıkıp yok oluyorlar, inatla yabancı olarak kalıyorlar ve cemaat onları her yere nüfuz eden bakışına tabi tutmak suretiyle içinde eritemeden ortadan kayboluyorlardı. "Belirli bir yönetim alanının sınırları içinde yaşayan her bireyin hukuki açıdan diğer her bireyden sorumlu olduğu ortaçağ frankpledge sistemi, bu gezgin yabancılarla uğraşmak söz konusu olduğunda bir işe yaramıyordu." Sosyolojik olarak bakıldığında, efendisiz aylaklar toplumsal yeniden üretimin geleneksel mekanizmalarının eskimişliğini açığa vuruyordu, sonuç olarak, yeni bir belirsizliğin yarattığı öfke ve tedirginliği kendi üzerlerine çekiyorlardı. Korku kendi kendini güçlendiriyordu; gücü de azalmı-

yordu, çünkü devam etmekte olan toprakların sınırını çizme ve daha çok toprağı ele geçirme süreçleri giderek daha çok sayıda insanı yollara döküyor ve efendisizlerin bir yerden bir yere hareket etme

Liberalizmin tarihi ve öğretileri üzerine yapılan çalışmalara, kendi içinde farklılıklar, hatta çelişkiler barındırması dolayısıyla farklı liberalizm tanımlamalarının olduğunun altını çizerek başlamak bir adet haline geldi. Yine kavramın anlaşılmasında engel olacak bir diğer durum ise, yapılan eleştirilerin liberallere mi yoksa liberalizme mi olduğu sorunudur. Liberal sözcüğü, Latince "liber"den (özgür) türetilmiş ve 18. yüzyılın sonuna dek özgür insana yaraşan anlamında kullanılmaktaydı. Özellikle 1970'lerde dilbiliminde meydana gelen tarihi dönüşümle beraber, düşünce tarihi alanında yazılan kitap ve makaleler, bir tek değil, tarihsel şartlar ve ulusal yörüngelerin etkisinde şekillenen birden fazla liberalizmin olduğunu göstermeye başladı.

alışkanlıkları, halkın bilincinde onların gerçek sayılarını çoğaltıyordu. Geleneksel toplumsal denetimin iflasına yönelik belirtilere gösterilen tepki ise hızlı ve radikal oldu. Öncelikle, yoksul-

ların Tanrı'nın esirgediği kullanı ve Hıristiyan hayırseverliğinin gözde nesnelere olduğu kavramı her yönüyle gözden geçirildi. Ardından toplumu yönlendirecek yeni bir sistemin oluşturulması fikri üzerinde yoğunlaşılacaktı. Köy cemaatleri sistemlerinin -frenkpledge- dağılması, hızlı nüfus artışıyla modern devlet-iktidarın temellerini kolaylaştırdı. Modern iktidar biçimlenmesinde gerçekten yeni olan şey, pastoral ve yönlendirici tekniklerin laikleştirilmesi ilk elde yapılan işlemlerdendir. Tekniklerin kendileri yeni değildi, ancak bunların Kilise'nin hiyerarşik yapısından bağımsızlaştırılması ve devletin hizmetinde kullanılması yeni bir olguydu. Devletin pastoral ve yönlendirici iktidarı ruhu ele geçirmekle yetinemezdi; aslına bakılırsa söz konusu olan şey, inanç da değildi. Devlet, kendi yönetimine karşı potansiyel direnme yuvaları olarak görülen her tür yaşam biçimine karşı savaş açacaktı. İstenen, yaşama sanatında modern devletin uzmanlığının kabul edilmesiydi; devletin ve onun atayıp, meşrulaştırdığı uzmanların, yönetilenler için neyin iyi olduğunu, hayatlarını nasıl yaşamaları gerektiğini ve kendilerine zarar verecek şekilde davranmaktan nasıl kaçınabileceklerini daha iyi bildiklerini kabul etmek gerekiyordu. Yönetilenler Tanrı'ya giden yolu bulmak için gerekli becerilerden yoksun bırakılmakla kalmamış, bilgililerin gözetimi, yardımı ve

islah edici müdahalesi olmak-sızın insana yaradır bir yaşamı sürdürme becerileri de ellerinden modern devlet ile alınmıştır. Geleneksel cemaat sisteminde varolan, “ben seni gözetliyorum, sen de beni gözetliyorsun” betimlemesi, modern devlette yerini, “izleyenler ve izlenenlere” bırakmıştır. Hobbes’un, insan türünün “doğal durumu”nu, insan yaşamını “kötü, çirkin ve kısa” hale getiren bir koşul olarak sert bir dille reddedişi, olasılıkla bu sebeplerledir ki, on yedinci yüzyıl düşünürlerinin daha sonraki kuşaklara aktardığı tüm fikirler arasında en çok alıntılananı ve bilinenidir. Hobbes’un doğal duruma karşı çıkışı neticesi itibariyle de “insan, insanın kurdudur” deyişi Modern Devlet fikrini doğurmuş, modern devlet yöneticilerinin toplumu nasıl ve ne standartlarda yönetmesi gerekliliği fikri de John Locke ile Liberalizm’i doğurmuştur.

Liberalizmin Temelleri

Liberalizmin tarihi ve öğretileri üzerine yapılan çalışmalara, kendi içinde farklılıklar, hatta çelişkiler barındırması dolayısıyla farklı liberalizm tanımlamalarının olduğunun altını çizerek başlamak bir adet haline geldi. Yine kavramın anlaşılmasında engel olacak bir diğer durum ise, yapılan eleştirilerin liberallere mi yoksa liberalizme mi olduğu sorunudur. Liberal sözcüğü, Latince “liber”den (özgür) türetilmiş ve 18. yüzyılın sonuna dek özgür insana yarayan anlamında kullanılmaktaydı. Özellikle 1970’lerde dilbiliminde meydana gelen tarihi dönüşümle

beraber, düşünce tarihi alanında yazılan kitap ve makaleler, bir tek değil, tarihsel şartlar ve ulusal yörüngelerin etkisinde şekillenen birden fazla liberalizmin olduğunu göstermeye başladı. Liberal sanat, liberal eğitim, liberal uğraşlar. Liberalizm, son dört yüzyılda Avrupa’da ve Avrupa kültüründen etkilenen ülkelerde pek çok akıma esin kaynağı olduğunu görmek mümkün. Dolayısıyla bir bütün olarak liberalizmi Batı kültüründen bağımsız tanımlamak pek olanaklı değildir. Farklı versiyonlarını ele almadan evvel görece bir liberalizm tanımı yapmak faydalı olacaktır: “Aydınlanma geleneğine dayanan ve siyasal iktidarı sınırlandırarak bireysel hak ve özgürlükleri tanımlayıp savunmaya yönelen siyasal ve ekonomik ideoloji.” Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren geniş anlamıyla liberal olarak adlandırabileceğimiz bir konsensüsün doğuşuna tanık oluyoruz. Yine detaylı olarak Türkiye liberalizmine değinmeden evvel, liberalizmin tarihsel arka planına değinmek yararlı olacaktır.

Liberalizm, Batı Avrupa’da ortaçağ düzeninin çözülmesiyle doğar. Ortaçağ düzeni, Roma İmparatorluğunun yıkılışıyla oluşan otoritelerin kendi alanlarında hâkim olduğu, kilisece tanımlanmış uhrevi ve hemen hemen dünyevi alanlarda, nüfuzunu rakipsizce gerçekleştirdiği ve kilisenin kutsadığı imparatorun diğer otoritelerce tanındığı bir düzendir. Bu düzen, papa, imparator ve lokal güçlerin karşılıklı bağımlılığına dayanır. Kilise, diğerlerinin otorite ve iktidarlarının meşruiyet kaynağı olarak dinsel ilke-

ler sunan aşkın güçtür. Dinsel meşruiyet bu dönem iktidar söylemlerinin temelidir. Liberalizm, kökenlerini ortaçağın bu yapısını değiştiren unsurlarda aramaktadır. Liberalizm, ortaçağ düzeninin çözülmesiyle ortaya çıkan ulus devletlerin sosyal, siyasal ve ekonomik organizasyon arayışlarının, eski düzen yerine yeni düzen oluşturma çabasının, hemen her alanda yeni meşruiyet dayanakları aramanın bir sonucu olarak doğmuş ve gelişmiştir. Liberalizm bu meşruiyet arayışlarının temelini bireyi oturtma süreci olarak da okunabilir. Liberalizmin tarihi aslında bireyin sosyal, siyasal ve ekonomik hayatını kısıtlayan, sınırlandıran ve bu alanlardaki özgürlüğünü yok eden her türlü olguya karşı mücadelenin tarihidir. Bu tarih Ortaçağdaki yapının özgürlüklere doğru dönüşmesiyle başlamaktadır. Ortaçağda Avrupa’ya damgasını vuran iki temel yapı vardır. Bunlardan biri sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkileri toprakla örtüşüren ve ortaçağda Avrupa’da yaşam tarzını belirleyen feodalitedir. Diğerisi ise dini ve kurumsal faaliyetleriyle Avrupa toplumunu kendine bağlı ve bağımlı hale sokmuş olan kilisedir.

Rönesans; insanın, eşyanın, dünyanın yeniden tanımlanmasıdır. Rönesans’ın temel düşünce merkezinde hümanizm vardır. Kilisenin skolastik ortaçağ anlayışı reddedilerek bilimde, felsefede, sanat ve edebiyatta “özgür insan” anlayışının savunulmasıdır. İnsan her alanda yüceltilmektedir. İnsanların özgürlüğü, eşitliği, aklın egemenliği savunul-

muştur. Ortaya ferdiyetçi, akılcı ve yaşama her şeyden fazla değer veren “rasyonel birey” bu dönemde çıkmıştır. İnsanın her şeyin ölçüsü olduğu hümanizm felsefesi doğaya, tekniğe, bilime, sanata yöneltti ve bu alanlarda çok hızlı ve yaygın bir gelişme ortaya çıktı. Astronominin, coğrafyanın gelişmesi ile kilisenin dogmatik düşünceleri yanlışlanarak kilisenin değerleri zayıfladı. Dinsel iktidar yerini aklın iktidarına bıraktı. Toplumsal yapı bu hümanizmin doğurduğu ortamda yeni siyasal arayışlara doğru yol alıyordu. Liberalizmin fikir adamları da bu çağlarda sahneye çıktılar. Eserlerinde hümanizmaya, rasyonalizme ve bireyciliğe uygun siyasal yapı arayışı temel sorundu. Locke, Hume, Smith, Kant gibi liberaller düşüncelerini rönesansın doğurduğu bu özgürlük ortamında açıkladılar. Bireye ve birey aklına güvenmeye, doğal düzen ve doğal haklar yasasına, özgürlük ve toplumsal rıza anlayışına dair düşüncelerini dillendirerek liberalizmin felsefi temellerini attılar. John Locke, devletin amacının özgürlüğü güvence altına almak olduğunu, devletin kaynağının ve meşruiyetinin toplum sözleşmesinde aranması gerektiğini, iktidarın bireysel kabulü amaçlamak zorunda olduğunu belirten görüşleriyle liberal düşüncenin kuruluşuna katkıda bulunmuştur. David Hume, aklın bireysel fayda peşinde koştuğu, kendiliğinden düzenin en adil düzen olduğu ve devletin buna asla karışmaması gerektiği, faydacılık ve özgürlüğün insanın doğası olduğunu savunmuştur. Adam Smith’in insanın çıkarları

peşinde koşarak toplumsal çıkarı arttırdığı, doğal düzenin en özgür düzen olduğu, devletin iç ve dış güvenlik görevleri dışında hiçbir şeye karışmaması gerektiği görüşleri; Jeremy Bentham’ın devletin amacının bireysel çıkarı arttırmak olduğu, özgürlük olmadan fayda, fayda olmadan ekonomik özgürlük, ekonomik özgürlük olmadan mülkiyet, bunların hepsi olmadan da mutluluk olmayacağı düşünceleri ve J. Stuart Mill’in devleti ve ahlakı, hazzın belirlediğini, en büyük hazzın özgürlük olduğunu, devletin de amacının bu hazzı maksimize etmek olduğunu söylemesi liberal düşüncenin gelişmesini sağlamıştır.¹

Felsefi kökenleri Locke, Hume, Smith, Mill, Bentham, Spencer, Constant gibi düşünürlerin görüşleriyle şekillenmiştir. John Locke, liberalizmin öncüsü olarak kabul edilir. Devletin amacının özgürlüğü güvence altına almak olduğunu, devletin kaynağının ve meşruiyetinin toplum sözleşmesinde aranması gerektiğini, iktidarın bireysel kabulü amaçlamak zorunda olduğunu belirten görüşleriyle liberal düşüncenin kuruluşuna katkıda bulunmuştur. David Hume, aklın bireysel fayda peşinde koştuğu, kendiliğinden düzenin en adil düzen olduğu ve devletin buna asla karışmaması gerektiği, faydacılık ve özgürlüğün insanın doğası olduğunu savunmuştur. Adam Smith’in insanın çıkarları peşinde koşarak toplumsal çıkarı arttırdığı, doğal düzenin en özgür düzen olduğu, devletin iç ve dış güvenlik görevleri dışında hiçbir şeye karışmaması gerektiği görüş-

leri; Jeremy Bentham’ın devletin amacının bireysel çıkarı arttırmak olduğu, özgürlük olmadan fayda, fayda olmadan ekonomik özgürlük, ekonomik özgürlük olmadan mülkiyet, bunların hepsi olmadan da mutluluk olmayacağı düşünceleri ve J. Stuart Mill’in devleti ve ahlakı, hazzın belirlediğini, en büyük hazzın özgürlük olduğunu, devletin de amacının bu hazzı maksimize etmek olduğunu söylemesi liberal düşüncenin gelişmesini sağlamıştır. Herbert Spencer, en uygun olanın ayakta kalmasını sağladığı için sosyal ayıklanmayı, “laissez faire”i, rasyonel bireyi savunarak liberalizme katkıda bulunmuştur. Benjamin Constant, basında, dinde, ekonomide, mülkiyette kısaca her şeyde azami özgürlüğü savunmuş liberalizm ile doğrudan katılımı birleştirmeye çalışmıştır.

“Türk Liberalizmi”, Prens Sabahattin Örneği ve Le Play Okulu

Sorumuzun cevap aradığı konu, diğer liberalizm anlayışlarından farklı ve Türkiye’ye has bir liberal anlayışın gelişip gelişmediği, ya da tek tip mi yoksa birden çok tipte Türk Liberalizm’i üretimi olup olmadığı sorusudur.² Türkiye’de farklı dönemlerde yaşamış/yaşayan ve “liberal” diye nitelendirilebilecek yazarlar veya düşünürlerin hiçbirinde dünyada heyecan uyandıracak derecede özgünlüğe, üretmişliğe sahip “büyük düşünürler” olmadığını belirterek başlamak faydalı olacaktır. Dolayısıyla Türkiye Liberalizm’i Batı’dan aldığı temel

“

Türkiye’de farklı dönemlerde yaşamış/yaşayan ve “liberal” diye nitelendirilebilecek yazarlar veya düşünürlerin hiçbirinde dünyada heyecan uyandıracak derecede özgünlüğe, üretmişliğe sahip “büyük düşünürler” olmadığını belirterek başlamak faydalı olacaktır. Dolayısıyla Türkiye Liberalizm’i Batı’dan aldığı temel teorileri yalnızca Türkiye ekseninde yorumlayarak yerleşik hale getirmekten başka bir yola gitmemişlerdir. Bu yönleri itibariyle etkileyici üretici mekanizma olmadıklarını, aksine varolanı bu ekseninde Türkiye siyasal-sosyal hayatına aşıladıklarını söyleyebiliriz.

teorileri yalnızca Türkiye ekseninde yorumlayarak yerleşik hale getirmekten başka bir yola gitmemişlerdir. Bu yönleri itibariyle etkileyici üretici mekanizma olmadıklarını, aksine varolanı bu ekseninde Türkiye siyasal-sosyal hayatına aşıladıklarını söyleyebiliriz.

Batı Avrupa kaynaklarına ve pozitivismeye yaslanarak, Jön Türklerle birlikte despotik rejimin sona ermesini isteyen ve Türkiye’de liberalizmin öncüleri arasında görülen Prens Sabahattin tarafından yazılan “*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*” isimli kitabın, Nurettin Ş. Kösemihal’in yazdığı önsözdeki bilgilere göre, Sabahattin Bey, Comte’un yaklaşımlarını geliştiren ve yönteminde tarih, etnografya, istatistik ve iktisat yöntemlerini kullanan Durkheim okulundan; diğeri de Le Play’in kuramlarını geliştiren Edmond Demolins’inden etkilenmiştir. II. Meşrutiyet’te ve Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde, biraz da haksız olmayan

nedenlerle (daha çok politik), Sabahattin’in fikirlerine fazla ilgi gösterilmemiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, demokrasi kültürünün yaygınlaşmasının bir sonucu olarak, görüşleri giderek artan bir şekilde etkili olmaya başlamıştır. Sabahattin Bey’e göre toplumlar “ilm-i içtima” açısından kategoride sınıflandırılmalıdır. Bunlardan birisi özgürlük ve refahlarını kamuda arayan “tecemmü”ler (toplumcular), diğeri ise bağımsız düşünen ve sosyal refahlarını bireyselliğin gelişmesinde arayan “infradiler (bireyciler) dir. Sabahattin, özellikle Le Play Okulu’nun ikinci kuşağı çalışmalarından derinlemesine etkilenmiştir. Fakat onun bugün liberal olarak sınıflandırılmasında Tourville ve Demolins’in başını çektiği kuşağın bilimsel öğretilerine bağlılığın bir sonucudur.

Mehmet Sabahaddin, Osmanlı toplumunun çoğunluğunu oluşturan köylülerin şahsi gelişmelerinin önemine başta 1906-1908

yılları arasında *Terakki*’de yayımladığı yazıları olmak üzere, bütün yazı hayatı boyunca vurgu yapmıştır. 1902 yılından itibaren Le Play Okulu’nun öğretilerini hayranlıkla okumuş ve okula maddi destek de sağlamıştır. O 1908 Devrimi’nin ardından, siyasal değişimin tamamen göstermelik ve yüzeysel olduğu fikri etrafında düşüncesini belirtmiş, değişimin şahsi teşebbüs ruhuna doğru evrilmesini, ticaret ve sanayi ile uğraşacak bir orta sınıfın oluşturulması fikrini liberal değerler çerçevesinde daimi olarak savunmuştur. Şahsi teşebbüs ve adem-i merkezîyetçilik ön plana çıkarken, düşünce yapısının arka planında güçlü bir liberal ahlak anlayışı vardır. İttihat ve Terakki partisine gazetesinden yazdığı açık mektupların sekizincisinde, istiklal ve iktidarın liberal ekonominin şahsi teşebbüs ile temin edilebileceğini iddia ederken, bireylerin dayanak merkezlerini “Allah’tan sonra kendi şahıslarında” aramaları gerektiğini, devrimin kanunlarla olmasının bir anlam ifade etmeyeceğini belirtir. Liberalizmin ekonomi, sosyo-politik, ahlak ve tüm değerleriyle ilk Türkiye ekseninde ilk temsilcisi olduğu sayılmasında bu mektupların özel bir yeri vardır. Bireyi öylesine yüceltir ki: “Bu şahsiyet, ne kadar münevver, ne kadar girişimci ve erdemli olursa, çevresinde yapacağı etki o kadar derin ve sürekli olacak, toplumsal yapımıza esaslı bir yükseliş yolu hazırlayacak. O halde her şeyden ziyade şahsiyeti geliştirmeye ... ve yükseltmeye çalışmalıyız!”, diyerek bunu açık şekilde ifade eder.

Her ne kadar Sabahattin ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, bunun yanında Sabahattin'in çevirisini yaptığı eserlerin fikri ve tarihsel bağlamlarından bağımsız okumaları yapıldığında bile bugün Ortodoks liberal anlatının savunduğu sınırlı devlet müdahalesi, bireyin özerkliği gibi kimi ilkelere uyumlu fikirlerle karşılaşmaktayız. Yazma eylemi ile bir yandan Le Play Okulu'nun kuramlarını Türkiye'ye tanıtmaya ve yaymaya çalışırken, bir yandan da Le Play'in İngiliz idare ve toplumsal yapısı hayranı takipçileri aracılığıyla, Türkiye'ye Viktorya dönemi liberal düşüncesinin bazı öğretilerinin taşıyıcılığını yaptığını söyleyebiliriz.³ Onun en belirgin özelliği de Le Play okulunun Türkiye'de ciddi bir ilgi duyan ilk Türkiyeli düşünür olması, bu okul vasıtasıyla bireye ve bireyin gelişimine ısrarla vurgu yapan birey endekli toplum algısını Batı'dan iktisab edebilmiş, Osmanlı toplumsal-siyasal yapısındaki tartışmalara yansıtması ve bunu yaparken ilk defa sosyolojik kavramları kullanması dolayısıyla Sabahattin'in fikirleri ardından ve dönemindeki liberallere örnek teşkil edebilecek değere sahiptir. Birey-ahlak temelinde uygulamaya çalıştığı liberal değerleri de İslam'la irtibatını kurmaya çalışması onu daha da ön sıralara koymuştur. Bugün'ün liberalleri gibi kendi üretimleri dışında kalan ve özgürlüğe müdahale olarak ya da dogma olarak gördükleri tüm alternatif ideolojileri başta İslam olmak üzere Sabahattin'de dönemi itibariyle tekrarlamış ve karşıt

görüşleri tümenden reddetmesi, bir anlamda kendisini hem istikrarlı hem de tutucu olmaktan kurtarlamamıştır. Siyasal aktör olarak döneminden İttihatçı-Kemalist geleneğin karşısında olması da Türkiye Liberalizmi onu dikkate değer olarak görmüştür. Bugünün liberalleri kalkış noktası olarak tüm dogmalara özelden de Kemalizm'e karşı duruşlarının ilk taşıını Sabahattin'in koyduğunu söylemek bu anlamıyla yanlış olmaz. Burada özellikle belirtmek gerekir ki onlar Kemalizm'i dogma olarak görürken var olmaları için Kemalizm'e sığınmaktan da geri durmadıkları açıktır. Kemalizm ve İslâm dogmalarıyla bir dünya düzeni kurarken, bu dogmalara alternatif olacak yeni dogmalar sistemi de Liberalizm tarafından Türkiye'de başta Sabahattin olmak üzere Le Play Okulu'ndan etkilenmeleri önemli bir yer tutarak inşa edilmiştir. Bu anlamı itibariyle aydınlanma, ilerleme mantığından doğan 17, 18, 19, 20. yüzyıl kavramları içinde Liberalizm önemli bir yer tutar. O da aynı Kemalizm gibi, ilerlemeci ve inşaya karşı olduğunu söylerken bile inşacıdır. Her ne kadar Mehmet Sabahattin'in, Ahmet Rıza'nın, Ahmet Ağaoğlu'nun liberal anlayışlarının ve erken Cumhuriyet dönemi modernleşme projesinin birer biçimleme projesi olmaları iddiasına karşı çıkmak şöyle dursun, ne Durkheim'ın ne Ağaoğlu'nun, ne Hayek'in ne de bugün Türkiye'de gerçek liberalizm savunuculuğunu yaptıklarını iddia edenlerin liberalizme kendilerinin yükledikleri anlamın

doğru, ötekinin ise sahte olduğunu savunarak bir ideolojik geleneği kendi tekellerine alma lüksüne sahip olmadıklarını söylemekte fayda var.

Sonuç olarak, XIX. yüzyıl Türkiye'ye liberal düşüncelerin girdiği yıllar olur. Ancak, bu daha çok yenilik ya da ıslahat kavramları içerisinde saklı bir liberalizmdir. Osmanlılık olarak adlandırdığımız ve yüzyıl boyunca İmparatorluğu kurtarma yolunda en önemli fikir akımı olarak, Tanzimat'tan itibaren ortaya konulan düşüncenin bir uzantısı olarak ortaya çıkmış görünmektedir. Nitekim Osmanlıda ilk liberal düşünceleri ortaya atanların aynı zamanda Osmanlılık düşüncesini ortaya atanlar olduğu görülür. Sâdık Rıfat Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Âli ve Fuad Paşalar, liberalizmi savunan başta Namık Kemal olmak üzere Yeni Osmanlılar hareketinin mensupları, Münif Paşa, Sakızlı Ohannes Paşa, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ekonomi, toplum ve siyasi sorunlarda liberal yaklaşımlara sahip önde gelen üyeleri Cavid Bey, Prens Sebahaddin bu isimlere verebileceğimiz belli başlı örneklerdir. Böylelikle, yüzyılın ikinci yarısından itibaren, liberalizm kelime olarak telâffuz edilmeye başlanır. XIX. Yüzyılın sonlarında ise Münif Paşa, Sakızlı Ohannes Paşa, Cavid Bey, Prens Sabahattin gibi liberalizm taraftarlarınca savunulur ve kısmen de olsa uygulanır. Bununla birlikte, XIX. Yüzyıl boyunca Avrupa'nın güçlü devletlerinin siyasal, ekonomik ve malî baskıları altında

bunalar ve Avrupalı ülkelerin nüfuz ve çatışma alanı içerisine çekilen Osmanlı İmparatorluğu bağımsızlığını önemli ölçüde kaybetmiştir.⁴ Dünyaya açık Osmanlı iç pazarı, Avrupalı sermayenin hammadde kaynağı ve yatırım alanı haline gelmekten kurtulmamıştır. Giderek ağırlaşan dış borçlar ve kapitülasyonların varlığı, malî bağımlılığa ve Duyûn-ı Umûmiye yönetimine kadar uzanmıştır. Tüm bu nedenler ve yeniliğe karşı gösterilen direnç dolayısıyla İmparatorluk yönetimi ve ekonomisi liberal bir yapıya kavuşturulamamış, ortaya konulan düşünceler ve harcanan çabalar çoğunlukla yarım teşebbüsler olarak kalmıştır.

Ahmet Ağaoğlu “Nizamlı Hürriyet”i ile Recep Peker “Disiplinli Hürriyet” Kardeşliği

Türkiye’de liberalizm alanında yapılan çalışmalara bakıldığında daimi olarak karşımıza çıkacak diğer isim Ahmet Ağaoğlu’dur. Fakat onun yaptığı çalışmalar dolayısıyla, birçok eserden etkilenmesi, çok yönlü düşünüyör olması, günün şartlarında güdülecek siyasetin zemininin kaygan olması onun hangi ideolojiden olduğunu belirlememiz hususunda bazı soru işaretlerini zihinlere bırakıyor. Ahmet Ağaoğlu hakkında baskın olan algı onun liberal bir düşünür olduğudur. Bu arada François Georgen, onu bir “liberalizm şampiyonu” olarak tanımlayacak kadar ileri de gitmiştir.

1933 yılı içerisinde çıkardığı *Akın* isimli gazetenin 8.sayısında “Nizamlı Hürriyet” baş-

lıklı makalesi onun baskın bir liberal düşünür olduğunu ve bununla beraber bugünün liberalleri açısından makalenin yeri önemli bir yer tutar. Yazı aslında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreteri Recep Peker’in *Ülkü* dergisinin Nisan 1933 tarihli 3. sayısında çıkmış olan “Disiplinli Hürriyet” makalesindeki fikirleri ile “Nizamlı Hürriyet” makalesindeki fikirleri çoğu konuda hem fikir idi! Nasıl olur da Kemalizm’in tepeden inme algısı ile liberal bir düşünürün düşünce ekseninde oluşturdukları ortak bir zeminde eşdeğer yargılara varabilirdi. Liberalizm’in, Kemalizm ile kuruluş sürecinden itibaren çatıştığını düşünenler iki makalenin karşılaştırmalı okumasını yaptıklarında bu düşüncelerinden vazgeçecekleri kanaatindeyiz. Ne hazindir ki bugünün liberalleri, bu düşünceyi ortadan kaldırmak için Ağaoğlu’nun tökezlediğini ve çeliştiğini düşünerek kenara çekilirler. Bunun yanında yapılanın, o dönemin şartları itibarıyla tutarlı ve liberal gelenek içerisinde önemli bir yere sahip siyaset olduğunu ifade ederler. Kanımızca onun liberallikten önce Cumhuriyetçi gelenek çerçevesinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu gelenek, Antik Roma’daki *libertas* kavramından yola çıkan, Machiavelli’nin Livius üzerinde yazdıklarından geçerek Anglo-Sakson dünyasında kendine düşünsel bir kanal açan, Kıta Avrupası’nda Ağaoğlu’na başta Montesquie, sonrasında Durkheim ve Duguit gibi Fransız cumhuriyetçilerinden oluşan bir

gelenek.⁵ Bu iki makalenin benzerlikleri liberallerin kaçırdığı bu noktalar üzerinde netleşiyor. Liberal olduğu kadar cumhuriyetçi oluşu dönemi itibarıyla pek çok soruya da cevap veriyor.

“Nizamlı Hürriyet” makalesini yazdığında Ahmet Ağaoğlu henüz Mustafa Kemal tarafından eleştirilip Darülfünun’daki işinden edilmediği bir dönemde oluşturulmuştu. Daha sonraları yapılan üniversite düzenlemelerinde, yaptığı eleştiriler ile o da payını alıp üniversiteden tasfiye edilmişti. Aslında yazdığı makalenin Recep Peker’in yazdığı Disiplinli Hürriyet’e cevap niteliğinde olduğunu söylese de Recep Peker’in tespitlerine paralel tespitlerde bulunmuştur. Ne ilginçtir ki herhangi bir liberalin günümüzde Kemalizm, CHP ideolojisine görünürde olan anlayışın taban tabana zıt olması gerekirken, Ağaoğlu yazısına CHF’ye çok hassas bir övgüyle başlar; CHF, “halkı tenvir (aydınlattı) ve halka kendi ülkülerini telkin sahasında nihayet vazifelerini yapmaya başlamıştır”⁶ O, bilhassa övgülerini Kemalist projenin kendisine yapar, fikirlerini *Ülkü* ve *Yeni Türk* dergileriyle anlatanlara methiyeler dizer. Kemalist projenin iktisadi sisteminde halk evlerine, CHF’nin kendisine ve ülküsüne, tiyatrolarına balelerine ve çağdaşlaşma istemine kadar tüm alanlardaki faaliyetleri ona göre önemli bir yerde durur. Halka dayatılan tüm değerler, ona o dönemde baskı, dayatma olarak gelmemiş aksine olması gerekeni cumhuriyet elitinin yaptığını ve bunun desteklenmesi

gerektiğini ifade eder. Liberallerin bugün “kimse kimseyi aydınlatamaz” telkini o günden itibaren çatlamıştır. Ağaoğlu, “halkımızın fikri ve siyasi olgunluğuna doğru atılan bu mühim hatveleri (adımları) memnuniyet ve minnetle karşılamamak kabil değildir” der.⁷ Yine kendi eseri olan “Serbest İnsanlar Ülkesinde”de yine cumhuriyet projesindeki insan tipinin, müziğe, tiyatroya, çağdaşlığa, aydınlanmaya olan açıklığının çaresinin elitlerin sunduğu projeler ile doyulacağını, alegorik çalışmasında ana tema olarak sunar.

Kendisi için sıklıkla kullanılan liberal tanımlamasını sıkıntıya sokarak, Recep Peker’in Disiplinli Hürriyet makalesi çerçevesinde bir değerlendirmede daha bulunur, Otoriter eğilimleriyle ve liberalizme taban tabana zıt olması gerekirken, Kemalizm’e ve özelden Recep Peker’ övgülerine Ağaoğlu tarafından yeniden karşılarız: Ağaoğlu makalesinde Recep Peker’in neredeyse her görüşünü benimsediğini söyler. Kaldı ki Recep Peker, Genel Sekreteri olduğu CHF’nın daha ilk günlerinden itibaren İl başkanlarına gönderdiği genelge ile, “muhalefet namı altındaki neşriyat”ı baskı altına almak istemiş, muhalif yayınlar “tenkit ve murakabeden (denetim) ziyade tahrip ve umumi nizam ve intizamı teşviş edecek (bozacak) gayelere hizmet eder” hale gelmişti. Fakat bunları dahi yaparken Hürriyet’ten kimsenin mahrum edilemeyeceğini de ifade ederek komik bir vaziyete de düşmüştür.

“Biz hangi yol ve hangi mak-satlar için olursa olsun bir milletin

uzun devirler zor altında tutulacağına ve ona hürriyeti cemiyetin malı olarak tattırmadan, devlet işlerinde milli murakabeye açık bir yol bırakmadan devamlı bir irade kurmak kabil olacağına inanmıyoruz”.⁸

Recep Peker’in tespitlerine liberal Ağaoğlu perspektifi yalnızca alkış tutulması gerektiğini savunur. Peker’le dolayısıyla da Kemalizm’le liberalizmin örtüştüğü temel nokta makalede, hemen bu tespitler ardından geliyor. Ağaoğlu hürriyetin mutlak olduğunu şu şekilde ifade ediyor:

“Evet! Halkçı cumhuriyette fikir, kalem, hareket, içtima ve sair hürriyetler vardır. Fakat bunlardan herkes istediği gibi keyfi olarak istifade edemez. Nitekim muhterem Recep Bey de bu keyfi (kullanımların) daha doğrusu sui-istimallerin verebilecekleri neticeleri birer birer kaydediyor.”⁹

Sonuç yerine şunları ifade edebiliriz, Türk siyasal hayatına Liberalizm kavramının girişi, batıda yaşanan ve doğan aydınlanma, ilerlemeci mantık felsefesinin, olduğu gibi Türkiye’ye aktarılması şeklinde olmuştur, gündelik konular hariç siyasal anlamda Türk liberalizminin varlığı söz konusu olmamakla beraber aksine tıpkı Kemalizm’in çağdaşlaşma öykünmeciliği gibi liberallerin de temel dinamikleri batıya öykünmecilikle varlık bulur. Erken cumhuriyet döneminde yaşayan Mehmet Sabahattin’de işlemeye ve cevap bulmaya çalıştığımız soru bu oldu, Türk Liberalizm’i diye bir şey var mı? Detaylı olarak açıklamaya çalıştık. Tek parti döneminde liberallikten uzak, hatta liberalliğin aleyhtarı olan Recep Peker’in dahi, kendisine liberaller tarafından methiyeler düzülmesi, hürriyet alanında ifade ettiği baskıcı, totaliter, dayatmacı dünya görüşüne, o dönem liberallerinin aynen katıldığını ifade eden söylemleri başı itibarıyla dahi Kemalizm’e sığınmış olduğunu söylememizde bir sakınca yoktur. 1923-1924 yılları sonrası süreçte, ülkedeki tüm muhalif seslerin susturulması, aydın, kanaat önderlerinin katledilmesi ve sürülmesi, baskılardan korkarak kaçmak zorunda kalanların halleri göz önünde tutularak sormamız gerek, Ağaoğlu’nun liberalliği ve hürriyet anlayışı nasıl bir anlayıştır ki o dönemin baskıcı, totaliter, jakoben cumhuriyet eliti ile kola girebilmiştir. Ve nasıl olur da Ahmet Ağaoğlu liberaller tarafından kıymete değer görülür?

minde liberallikten uzak, hatta liberalliğin aleyhtarı olan Recep Peker’in dahi, kendisine liberaller tarafından methiyeler düzülmesi, hürriyet alanında ifade ettiği baskıcı, totaliter, dayatmacı dünya görüşüne, o dönem liberallerinin aynen katıldığını ifade eden söylemleri başı itibarıyla dahi Kemalizm’e sığınmış olduğunu söylememizde bir sakınca yoktur. 1923-1924 yılları sonrası süreçte, ülkedeki tüm muhalif seslerin susturulması, aydın, kanaat önderlerinin katledilmesi ve sürülmesi, baskılardan korkarak kaçmak zorunda kalanların halleri göz önünde tutularak sormamız gerek, Ağaoğlu’nun liberalliği ve hürriyet anlayışı nasıl bir anlayıştır ki o dönemin baskıcı, totaliter, jakoben cumhuriyet eliti ile kola girebilmiştir. Ve nasıl olur da Ahmet Ağaoğlu liberaller tarafından kıymete değer görülür?

Dipnotlar

- 1 Halis Çetin, Liberalizmin Tarihsel Kökenleri, C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 2002, s. 88.
- 2 Doğu Batı Dergisi 57. Sayısı bu temel soru üzerinde Türkiye Liberalizmi’ne bazı eleştiriler getirmektedir.
- 3 Hilmi Ozan Özacı, Düşünce Tarihi Merceğinden: Türkiye’de Liberalizm, Doğu Batı Dergisi, Sayı: 57, s. 145.
- 4 Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye’de Liberal Düşüncenin Doğuşu Ve Gelişimi, s. 6.
- 5 Boğaç Erozan, Ahmet Ağaoğlu ve “Nizamlı Hürriyet”, Bir Cumhuriyetçi Yorum Denemesi, Doğu Batı dergisi, sayı: 57, s. 200.
- 6 A.g.m’de, Ahmet Ağaoğlu, Nizamlı Hürriyet, Akın, 5 Haziran 1933, no:8, s. 1-2.
- 7 A.g.m. s. 200.
- 8 A.g.m. s. 201.
- 9 A.g.m. s.201.